

УДК 94(477.87) 1938/1939

DOI: 10.24144/2218-5348.2019.1-2(19-20).29-47

Вегеш Микола,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

НЕЛЕГАЛЬНІ ПЕРЕХОДИ УКРАЇНЦІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ У КАРПАТСЬКУ УКРАЇНУ І РЕАКЦІЯ ПОЛЬСЬКОГО УРЯДУ (1938-1939 рр.)

У статті, на основі уведення до наукового обігу архівних та опублікованих документів, найновіших публікацій українських і зарубіжних істориків, зроблено спробу висвітлити громадсько-політичні взаємини українців Східної Галичини і Закарпаття напередодні Другої світової війни. Автор доводить, що нелегальні переходи чехословацько-польського кордону свідчили про солідарність галичан із національно-визвольною боротьбою закарпатських українців. Разом з цим, вони викликали негативну реакцію польської влади, яка прагнула встановити спільний угорсько-польський кордон у 1938-1939 рр.

Ключові слова: *Карпатська Україна, Августин Волошин, Організація Народної Оборони «Карпатська Січ», Польща, державотворчі процеси, автономні уряди, антиукраїнська пропаганда, ОУН, польські терористи, судові процеси.*

The formation of the Carpatho-Ukrainian state in 1938-1939 was the result of a many years activity of the Ukrainian patriotic forces in all spheres of social life in Transcarpathia. The short-lived existence of an autonomous and subsequently independent Transcarpathian region with the alternate names "Subcarpathian Rus" and "Carpathian Ukraine" coincided with the intense political crisis in Central Europe that became the detonator of World War II. The situation of the Carpathian Ukraine in the late 1930s should be considered in at least two areas: as a subject of political processes and as one of the stages of the Ukrainian people's struggle for independence, especially taking into account the fact that here we talk only about a separate part of the Ukrainian lands. Czechoslovakia's attitude to Transcarpathia and to the Ukrainian problem in general differed significantly from the policy, concerned with the Ukrainian idea, in other European countries, first of all in Hungary and Poland. This fact undoubtedly contributed to a clear Ukrainian course by the President of Carpathian Ukraine Augustine Voloshyn, albeit with a focus on German patronage, and the local government received comprehensive support from

Ukrainians in Eastern Galicia. This support resulted in a mass of illegal crossings of the Polish-Czechoslovak border, holding a number of protest actions in the cities of Eastern Galicia, the infusion of the inhabitants of Galicia into the National Defense Organization "Carpathian Sich". Such solidarity of the inhabitants of Galicia with the national liberation struggle of the Transcarpathian Ukrainians testified to their sincere desire to help, but at the same time it complicated the international position of Czechoslovakia, exacerbating Czechoslovak-Hungarian and Czechoslovak-Polish interstate relations. Polish authorities have repeatedly appealed to Prague for protests, demanding the immediate extradition of their citizens, many of whom were part of the "Carpathian Sich" military headquarters. The anti-Polish actions of individual radical-minded Galicians and Transcarpathian nationalists, including the attacks on the Polish consulate in Svalyava, also played a negative role. An important role was played by the fact that the Carpathian Ukraine was supported by Halych Metropolitan Archbishop Andrey Sheptytsky. Ukrainians of Galicia, who were in Transcarpathia, took an active part in the defense of Carpathian Ukraine in March 1939.

Keywords: *Carpathian Ukraine, Augustine Voloshyn, National Defense Organization "Carpathian Sich", Poland, state-building processes, autonomous governments, anti-Ukrainian propaganda, OUN, Polish terrorists, lawsuits.*

Утворення Карпато-Української держави у 1938-1939 рр. стало результатом багаторічної діяльності українських патріотичних сил у всіх сферах суспільного життя Закарпаття. Короткочасне існування автономного, а згодом незалежного Закарпаття з почерговими назвами «Підкарпатська Русь» і «Карпатська Україна» збіглося із гострою політичною кризою в Центральній Європі, яка стала детонатором Другої світової війни. Становище Карпатської України наприкінці 30-х років необхідно розцінювати в щонайменше двох площинах: як суб'єкт політичних процесів і як один з етапів боротьби українського народу за незалежність, урахувавши той факт, що йдеться про окрему частину українських земель. Ставлення Чехословаччини до Закарпаття й української проблеми загалом суттєво відрізнялося від політики щодо української ідеї інших країн Європи, перш за все Угорщини та Польщі. Цей факт, безперечно, сприяв у проведенні президентом Карпатської України Августином Волошином чіткого українського курсу, хоча й з орієнтацією на заступництво Німеччини, а місцевий уряд одержував всебічну підтримку з боку українців Східної Галичини. Ця підтримка вилилася в масовість нелегальних переходів польсько-чехословацького кордону, проведення цілої низки протестних акцій у містах Східної Галичини, вливання галичан до складу Організації Народної Оборони «Карпатська Січ». Така солідарність галичан з національно-визвольною боротьбою закарпатських українців свідчила про їх щире

бажання допомогти, але, разом з тим, ускладнювала міжнародне становище Чехословаччини, загострюючи чехословацько-угорські та чехословацько-польські міждержавні відносини. Польська влада неодноразово зверталася до Праги з нотами протесту, вимагаючи негайної видачі своїх громадян, багато з яких входили до військового штабу Карпатської Січі. Негативну роль відіграли також антипольські дії окремих радикально налаштованих галицьких і закарпатських націоналістів, зокрема напади на польське консульство в Сваляві. Немаловажну роль відіграв і той факт, що Карпатську Україну підтримав Галицький митрополит Андрей Шептицький. Українці Галичини, які перебували в Закарпатті, взяли активну участь в обороні Карпатської України у березні 1939 р.

Хоча історії Карпатської України 1938-1939 рр. присвячено велику кількість наукових монографій і статей, проблематика громадсько-політичних взаємин між політичними силами Східної Галичини і Закарпаття загалом та нелегальних переходів польсько-чехословацького кордону напередодні Другої світової війни ще потребує більш ґрунтовного дослідження. Великий фактичний матеріал міститься в працях активних учасників і очевидців подій кінця 30-х років В. Гренджі-Донського [19], М. Вінча [17], С. Єфремівца [21], П. Стерча [26], В. Шандора [29]. Про ставлення ОУН до подій у Карпатській Україні писав П. Мірчук [22]. Нові архівні документи з вітчизняних і зарубіжних архівів увів до наукового обігу О. Пагіря [23; 24], що дало йому можливість скрупульозно проаналізувати виникнення і діяльність Карпатської Січі та її штабу, до якого входили досвідчені військові фахівці з Галичини. Реакцію Польщі на розгортання подій у Карпатській Україні висвітлив у своїх працях С. Віднянський [13; 16]. М. Вегеш і Н. Греченюк дослідили окремі аспекти громадсько-політичних і культурних стосунків українців Східної Галичини і Закарпаття наприкінці 30-х років [11; 12; 14]. Проблему нелегальних переходів кордону в ракурсі державотворчих процесів у Карпатській Україні дослідили М. Вегеш і М. Токар [15]. Українські дослідники В. Федина [27; 28] і В. Пирович [25] опублікували ґрунтовні дослідження про роль полковника М. Колодзінського і З. Коссака в обороні Карпатської України. Особливої уваги заслуговує фундаментальне дослідження відомого польського історика Д. Домбровського «Польща і Закарпаття. 1938-1939» [20], у якому чітко доведено, що угорські та польські спецслужби і військові штаби координували свої дії, направляючи на терени Чехословаччини і Карпатської України диверсантів й шпигунів. Фактично Польща та Угорщина, не одержавши спочатку дозволу Гітлера на окупацію всього Закарпаття, розпочали справжню «гібридну війну», яка в березні 1939 р. переросла у відкриту агресію гортистської Угорщини, спрямовану на Карпатську Україну. Досліджувану нами проблему висвітлював через призму прикордонних конфліктів у Центрально-Східній Європі наприкінці 30-х рр.

І. Гоменюк [18]. Карпатську Україну у геополітичних планах європейських держав, зокрема Польщі, досліджувала Н. Василина [10].

Метою цієї наукової розвідки є комплексне висвітлення нелегальних переходів польсько-чехословацького кордону українцями Східної Галичини у 1938-1939 рр. Зроблено спробу на основі численних архівних та опублікованих документів проаналізувати реакцію польського керівництва на державотворчі процеси, які мали місце в Карпатській Україні напередодні Другої світової війни.

У Східній Галичині з великим захопленням сприйняли звістку про те, що Закарпаття стало автономним. Що стосується перших відгуків українських політичних організацій Галичини з приводу автономістичних домагань закарпатців, то вони почали з'являтися від середини вересня 1938 р. Причина їх полягала в активних діях Української Центральної Народної Ради в питанні надання автономії Підкарпаттю, зокрема направлення до Праги 8 вересня 1938 р. делегації на чолі з А. Волошином і постійно зростаюча міжнародна напруга навколо Чехословаччини з приводу судето-німецького питання.

16 вересня 1938 р. Провід Українських Націоналістів, який мав широку нелегальну мережу в Галичині, поширив заклик: «Українське Закарпаття захищає в тій хвилині ідею незалежної Української Закарпатської держави, яка з хвилиною вибуху повстання на всіх українських землях проти всіх окупантів України стихійно об'єднається в єдину державу всіх українців» [3, 1938, 2 жовтня; 24 вересня]. Своє ставлення до закарпатських подій виразило УНДО 20 вересня 1938 р. [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 493. Арк. 198]. 25 вересня 1938 р. у приміщенні українського товариства «Сокіл» у Львові відбулося зібрання, ініційоване лідером Фронту Національної Єдності Д. Паліївим з приводу закарпатських подій. Після засідання відбулася демонстрація під гаслами «Хай живе Україна», «Ганьба чехам, ляхам і мадярам», «Хай живе Закарпатська Україна». На вулиці Галицькій демонстрантів зупинила поліція [3, 1938, 27 вересня]. Днем раніше у Львові відбулася маніфестація українських студентів на підтримку Закарпаття [3, 1938, 15 жовтня]. 30 жовтня 1938 р. місцевими оунівцями в м. Буськ була організована маніфестація, ініціаторами якої виступили Д. Куп'як та Г. Пришляк. Отже, уже на початковому етапі спостерігаємо дві тенденції у ставленні галичан до автономних домагань на Закарпатті. З одного боку поміркована, репрезентована легальними політичними українськими організаціями, перш за все УНДО, які підтримували гасла автономії у межах федеративної Чехословаччини. З іншого – радикальна течія, представники якої (ОУН) вважали, що на порядок денний необхідно ставити питання про повну незалежність Закарпаття і розглядати це як крок до соборної української держави.

Відразу після Мюнхенської конференції спостерігається зближення Польщі з Угорщиною у закарпатському питанні. Саме в цей час представник угорського міністерства закордонних справ І. Чакі вів переговори з польським міністром закордонних справ Ю. Беком у справі польсько-угорської співпраці. Польське радіо і преса розгорнули відверту антиукраїнську пропаганду, а польський уряд вирішив таємно підтримувати терористичну війну на Закарпатті [3, 1938, 16 жовтня]. Усе це змусило ЦК УНДО зробити 8 жовтня 1938 р. заяву на ім'я польського прем'єр-міністра Ф. Славой-Складовського і міністра закордонних справ Ю. Бека.

Вісті про надання Підкарпатській Русі автономії швидко дійшли до Галичини. У краї прокотилася хвиля мітингів і демонстрацій. Ініціатором переважної більшості їх була ОУН. Особливо активно діяв Р. Шухевич, який у жовтні 1938 р. прибув до Львова [3, 1938, 16 жовтня]. З його ініціативи було організовано 20-тисячний похід, що пройшов під лозунгами «Хай живе Україна», «Геть з мадярами». Польська преса змушена була визнати, що він був «добре організований» [2, Ф. 205. Оп. 1, Спр. 494. Арк. 52]. Ця демонстрація, з одного боку, була свідченням солідарності з національно-визвольною боротьбою українців Закарпаття, але, з іншого, ускладнювала міжнародне становище Карпатської України. Польський уряд постійно висував претензії чехословацькому урядові.

11 жовтня 1938 р. відбувся святковий молебень у греко-католицькому соборі м. Ярослава, присвячений наданню автономії Закарпаття. 14 жовтня у Перемишлі мало місце святкове зібрання у церкві отців Василіян, ініціаторами якого виступили члени УНДО, після чого відбулася демонстрація під гаслами «Хай живе Україна», «Геть з поляками, геть з мадярами». Маніфестантів зупинив посилений відділ поліції. Своє привітання і найкращі побажання висловив також Галицький митрополит Андрей Шептицький [3, 1938, 11 жовтня; 8; 26, с. 101]. Ще 11 жовтня львівська газета «Діло» повідомляла, що «на плечі провідників українського Підкарпаття історія поклала величезне завдання і ми широко бажаємо, щоб вони його з честю і успіхом виконали – зберегти українське Підкарпаття за його уродженцями» [3, 1938, 11 жовтня]. 13 жовтня до редакції газети «Нова свобода» була надіслана телеграма такого змісту: «Українській Народній Раді й першому урядові Підкарпатської Русі пересилають щире побажання повного успіху в боротьбі з мадярською загрозою. Телеграму підписали лідери кількох легально існуючих політичних організацій Галичини Паліїв, Рудницька, Старосольський, Стахів» [1, Ф. 3. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 3].

Протягом усього короточасного існування Карпатської України закарпатці постійно відчували моральну підтримку як з боку різноманітних організацій Галичини, так і окремих її громадян. Члени львівської політичної колегії 19 листопада 1938 р., обговорюючи питання допомоги Карпатській Україні, прийшли до висновку, що «Галичина могла б вислати срокових

кооператорів, учителів, інженерів і шоферів» [1, Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 15-16]. О. Думін писав у листі до А. Волошина: «1) яких фахівців було би потрібно Карпатській Україні? 2) в якій кількості з повищеназваних фахів? 3) якими дорогами вони мали б пробиратись на Карпатську Україну? Прямо через гори, чи через Німеччину, Словаччину, Чехію?» [1, Арк. 17].

У лютому 1939 р. УЦНР опублікувала в «Новій свободі» звернення «До всіх українців на рідних землях і в розсіяних суцях», у якому констатувалося: «1. Просимо усіх українців, де б вони не жили, щоб кожний зложив на діло розбудови Карпатської України всенародний національний даток. 2. Беручи на увагу великі і пильні наші потреби, просимо, щоб цей даток, по змозі, був рівний 1/2% річного заробітку кожного, та був виплачений негайно по цім проголошенні. 3. Звертаємося із закликом до всіх головніших товариств українських у кожній державі та до всіх чільних діячів взяти на себе організацію всенародного національного датку на місцях, відповідно до місцевих обставин і можливостей» [7, 1939, 15 лютого]. Окремою заявою приєднав свій голос до прохання УЦНР і автономний уряд Карпатської України.

Підтримка уряду А. Волошина була виявлена в сотнях листів, авторами яких були галичани. Вони писали про свою готовність усіма силами і набутим досвідом допомагати розбудові молодій автономній країні. Галичанин Орест Зозуля просив зарахувати його до головної фінансової дирекції в Хусті [1, Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 19]. Прохання прислужитися Карпатській Україні висловили галичани Іван Голик, Антон Мисишин, Теодор Федусь, Тома Дацьків, Іван Михайлюк. Колишній воїн УГА Омелян Лисняк, що проживав у Пряшеві, писав: «Я, нижчепідписаний ... осмілюсь предложити свої услуги, щоб ще послужити своєму народові» [1, Ф. 3. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 1]. Багато воїнів УГА після поразки визвольних змагань були змушені емігрувати за кордон і наприкінці 30-х років проживали в Чехословаччині, Німеччині, Англії, США. Іван Вовк писав із Франції, що готовий допомогти Карпатській Україні як інженер за фахом. Він мав досвід роботи «на залізниці, або на електровнях, чи споріднених галузях» [1, Ф. 1148. Оп. 1. Спр. 293. Арк. 1]. Іван Цимбал з Підгайців пропонував свої послуги як колишній «член військової поліції в Тернополі» і який «відзначався як дуже цільний стрілець» [1, Ф. 17. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 6].

Чимало галичан опинилося на окупованій угорцями території після рішень Віденського арбітражу. Вони просили допомогти їм дістатися Хуста. Необхідно відзначити, що багатьом у цьому допоміг галицький письменник В. Бірчак. Зокрема, він посприяв поверненню до Карпатської України Івану Ференцу – колишньому стрільцеві УГА, що свого часу брав участь в боях за Київ [1, Ф. 3. Оп. 1. Спр. 343. Арк. 1]. Сотні галичан прибули на Закарпаття в 20-30-х роках. Вони теж, в основному, активно включалися в розбудову автономного Закарпаття на різних ділянках господарського життя. Окремим

із них були довірені керівні посади в крайових округах. Головою Української Національної Ради у Воловому був галичанин Й. Дудикевич, а його земляк С. Фігура очолював місцеву команду Січі. Про галицького письменника Костя Вагилевича, що проживав у Рахові, В. Лацанич писав: «...знає місцеві обставини і є дуже бажаним...» [1, Ф. 3. Оп. 3. Спр. 92. Арк. 42].

У березні 1939 р., тобто напередодні відкриття Сойму Карпатської України, Олена Кисілевська з Коломиї писала А. Волошину: «Дозвольте Вам, яко батькові народу, зложити щиросердечні привітання з приводу відкриття першого карпато-українського Сойму та з нагоди цієї світлої для всіх українців на світі радісної хвилі висловити свої побажання ще більших успіхів, ще більшої перемоги» [1, Ф. 3. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 2]. Галичани, що входили до складу організації «Молода Україна», 5 березня 1939 р. писали з Парижа: «Щастя Вам, Боже, Каменярі Закарпаття! Починаєте працю в велику днину Шевченківських роковин. Дух нашого Пророка благословить Вас на будову «вольної, нової сім'ї», а кожне серце українське ділить з Вами щастя і радість незабутнього 9 березня 1939 року. Хай живе Україна!» [3, 1938, 30 листопада].

Уже наприкінці 1938 р. почалися масові переходи польсько-чеського кордону. «З Галичини стихійно переходять молоді люди, переважно селянські хлопці», – написав у своєму щоденнику В. Гренджа-Донський [19, с. 318]. Прикордонна січова сторожа постійно повідомляла карпатський уряд: «Втікачі українські з Польщі затримані в Сабінові. Просять дістатись до Ужгорода» [1, Ф. 3. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 3]. Цей процес посилювався після оголошення наказу про створення Карпатської Січі. Львівський часопис «На переломі» доводив, що «в самій Січі є багато українських емігрантів з-поза Карпатської України» [5, 1939, Ч. 6].

На питання, коли вперше відбувся такий перехід польсько-чеського кордону, однозначно відповісти важко. Аналізуючи матеріали закарпатської і галицької преси, окремі архівні документи, можна припустити, що початок нелегальних переходів кордону не варто пов'язувати із призначенням прем'єром автономного уряду А. Волошина. Вони почалися значно раніше. Це підтверджується спогадами І. Стебельського, М. Бажанського, В. Онуфрика та деяких інших галичан [12, с. 327]. 23 жовтня 1938 р. львівська газета «Неділя» повідомляла, що «за кілька днів почалися спроби переходу кордону до Підкарпатської Русі. В районі Лавочного затримано В. Марчука, Л. Петрова, В. Лесіва, Д. Тепу» [6, 1938, 23 жовтня]. А вже 31 жовтня до окружних прокурорів від прокурора Апеляційного Суду у Львові Й. Хіровського надійшов лист-пересторога, що «в останніх часах частими є випадки затримки польських українців з приводу пересічення нелегального переходу кордону Польщі в напрямку Чехословаччини, а конкретніше на терени Русі Закарпатської» [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1075. Арк. 8]. Далі йшли рекомендації, що робити у таких випадках. Малоймовірна

поява такого документа свідчить про те, що вже 1 листопада 1938 р. прокурор Апеляційного Суду звітував у відділ прокурорського нагляду Міністерства Справедливості у Варшаві про розсилання листів-рекомендацій [2, Спр. 879. Арк. 97]. Того ж дня до окружних прокурорів зі Львова було надіслано доповнення до листа від 31 жовтня [2, Спр. 1075, Арк. 11]. З окружних судів у Львів почали надходити звіти про нелегальні переходи кордону. В одному з них (лист прокурора окружного суду в Бережанах від 30 листопада 1938 р.) знаходимо дату одного з перших зафіксованих переходів польсько-чеського кордону: «20 жовтня вони (група українців із трьох чоловік) перейшли кордон біля с. Розанка Стрийського повіту» [10, Спр. 1095. Арк. 6].

Розглядаючи проблему переходів кордону, тісно підходимо до питання співвідношення їх стихійності й організованості. Легальні політичні організації не могли докластися до такої акції, тому йдеться лише про ОУН як організатора. Для польських політичних і судово-поліцейських органів відповідь була однозначною: «Дані поліції і прикордонної служби дають підставу робити висновок, що посилення порушень кордону в описаних випадках стоїть у зв'язку з ворожою для Польщі акцією українських організацій, які виступають в останній час під впливом міжнародних подій більш сміло й інтенсивно проти інтересів Польщі і акцією нелегального переходу української молоді до Закарпатської Русі керує ОУН (3 листа прокурора Апеляційного Суду у Львові від 31 жовтня 1938 р.)» [10, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1075. Арк. 8]. Однак тут необхідно відзначити, що це твердження було явним перебільшенням. Деякі очевидці та учасники подій стверджували, що станом на листопад 1938 р. такого рішення ОУН ще не існувало [12, с. 328]. На нашу думку, головна причина нелегальних переходів кордону полягала в бажанні галицьких українців спричинитися до будівництва незалежної Карпатської України. Саме цього вони найбільше прагнули в Східній Галичині. Отже, елемент стихійності значно переважав над організаційним і дисциплінованим переходом польсько-чехословацького кордону.

Чехословацький уряд вороже ставився до нелегальних переходів кордону. Існують сотні свідчень очевидців, коли прикордонники заарештовували перебіжчиків і через деякий час, або відразу, повертали назад. Немаловажне значення мав і той факт, що кордон переходило чимало польських шпигунів та терористів, які вільно володіли українською мовою. Про затримання подібної групи терористів писав у своїх спогадах М. Бажанський [12, с. 329]. Великий матеріал про руйнівні дії польських терористів міститься в щоденнику В. Гренджі-Донського [19].

Багатьох із перебіжчиків кордону вдалося затримати польським прикордонникам, і вони негайно опинялися перед судом. 25 квітня 1939 р. польський суд у Самборі засудив Іванну Грициляк, селянку з села Барича

Перемишлянського повіту, на термін позбавлення волі до одного року. Польським властям було достатньо всього одного листа цієї дівчини, який вона написала своєму нареченому [3, 1939, 4 травня]. Часто галицька молодь переходила кордон групами і не завжди успішно. Протягом трьох тижнів у Бережанах проходив судовий процес над 28-ма українцями Бобреччини і Ходорівщини, 16 з яких було засуджено на строки від 2 до 8 років ув'язнення [3, 1939, 11 червня]. Необхідно додати, що особливо небезпечно було переходити кордон членам ОУН. У цьому разі термін покарання значно збільшувався. У Галичині створювалися цілі групи членів ОУН, перед якими ставилося завдання вербувати добровольців і допомогти їм у переході через Карпати. Саме з цього приводу Станіславівський суд засудив В. Мельничука і П. Ксендзюка [3, 27 червня]. В такому ж злочині були звинувачені Ю. Соловчук, Ю. Одоній, Д. Микетчук, С. і П. Вередюки [3, 15 лютого]. Польський «окружний суд у Стрию розглядав справу Маркіяна Кравчука, Льва Сорочана, Петра Глушка, Володимира Парія, Івана Дізенка, Якова Максимця, усіх із Перегінська, округ Долина, та Василя Славинського з Підністр'я» [3, 15 лютого]. Вони були засуджені на один рік тюремного ув'язнення. «Нова свобода» повідомляла, що «... в Самборі судять три дівчини: Марію Менцинську, Марію Нижник і Теофілю Яворську. Їм закидають приналежність до ОУН» [7, 1939, 7 березня]. «Суд у Станіславові, – говориться у іншому повідомленні, – засудив за нелегальний перехід в Карпатську Україну 14-літнього гімназійного учня П. Совія, 18-літнього... Д. Демчишина на 6 місяців в'язниці, студента Володимира Кордубу і Петра Кулика на 10 місяців в'язниці та М. Калитика з Коломиї на 6 місяців в'язниці» [7, 25 лютого]. Натрапляємо повідомлення про вирок для членів ОУН Володимира Біланюка, Михайла Клебуса, Юрка Венгера, Степана Зельського [7, 1939, 14 вересня]. Писала «Нова свобода» про судовий процес над 35 членами ОУН [7, 1938, 11 жовтня].

Існували численні випадки, коли, крім одержаних «своїх» років чи місяців позбавлення волі, перебіжчики кордону позбавлялися ще і громадянських прав. Так, зокрема, стрийський суд розглянув праву Р. Кундрата, С. Завадки, В. Порики, Д. Головчана, Ф. Кіпаша, М. Спалина, Ю. Меленя, Д. Ковалева і І. Кіщука. Всі вони одержали від пів до двох років ув'язнення і позбавлялися громадянських прав від 3 до 5 років [4, 1939, Ч. 2]. 4 квітня 1939 р. у Львові були засуджені Й. Кабаровський, Є. Литинський, Л. Клин відповідно на рік, півроку і півтора року ув'язнення за переховування і допомогу під час переходу польсько-чеського кордону українців 25 жовтня 1939 р. [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1089. Арк. 17-19].

Для того, щоб уникнути нових судових процесів, уряд А. Волошина ще в листопаді 1938 р. видав відозву «Проти нерозважної еміграції», яку опублікували відразу всі українські газети. Однак нелегальні переходи кордону не припинялися. Одна за одною з'являлися інші перестороги.

Подібну заяву під назвою «Остерігаємо перед легкодушною еміграцією» поширила Українська Пресова Служба в Берліні: «В останній час повторюються випадки, що наші люди переходять кордони, не маючи на це конечні документи. Вони скоріше чи пізніше попадають в руки чужинецької поліції і носять всі наслідки свого нерозважливого поступку» [7, 1938, 11 грудня]. Про такі випадки писав В. Гренджа-Донський [19, с. 80]. Серед польських звітів до прокурора Апеляційного Суду у Львові читаємо, що «вони (троє галичан, які нелегально перейшли польсько-чеський кордон – Авт.) пішли до Прислопа, де здалися чеським пограничникам, які відправили їх у жандармерію у Торуні, далі в Волове, а далі в Хуст у відділ військової розвідки. Там їх допитували, що їм відомо про організацію польської армії, чи є військо на кордоні, чи не проводиться мобілізація, чи рахують вони себе поляками або українцями. Їх було закрито до в'язниці, де були ще польські українці. Разом п'ятнадцять чоловік. 12 листопада всіх під ескортом направлено до Волового, а 13 листопада їх автом відвезено до кордону і передано польським пограничникам в Мішкові. Звідки їх було направлено в окружну прокуратуру в Стрию» [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1095. Арк. 6].

Яку позицію зайняв ПУН щодо масових нелегальних переходів польсько-чеського кордону? Якщо спочатку ПУН закликав до них, то через деякий час, а особливо після опублікування перестороги в українських газетах, змінив свою позицію. А. Мельник дійшов висновку, що в Карпатській Україні вистачає різноманітних фахівців, а постійні переходи кордону тільки загрожують новими дипломатичними конфліктами [22]. Окремими членами ОУН, їх радикальним настроєм був незадоволений уряд Карпатської України. А. Волошин просив «не утруднювати йому і так важкого положення у відношенні до Праги, надсилати культурних діячів і всяких фахівців, а не крикунів-революціонерів, що вже почали діяти на нерви місцевим українським провідникам» [29, с. 49].

Багатьох галицьких українців затримували ще польські прикордонники. Отже, серед тих галичан, яким не вдалася спроба переходу кордону і вони потрапили до рук польської прокуратури, було дві категорії: затримані польськими прикордонниками і передані полякам чеською жандармерією. Існувала навіть окрема інструкція для окружного прокурора, як вестися з арештантами: «Вимагається наскільки можливо швидко вирішення таких справ. Конкретно потрібно в'яснити такі питання:

- 1) з якою ціллю затриманий намагався перейти кордон?;
- 2) якими шляхами добирався і чи був озброєний?;
- 3) чи отримував якусь поміч в дорозі і від кого?;
- 4) в якому місці мав перейти кордон і в кого мав зголоситись на тому боці?;
- 5) чи затриманого хтось агітував на нелегальну еміграцію.

Окремо потрібно довідатися, чи затриманий належав до ОУН. Про такі справи потрібно докладати прокурору Апеляційного Суду» [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1095. Арк. 6]. У листі прокурора Апеляційного Суду до окружних прокуратур від 1 листопада 1938 р. читаємо про вимогу «досконалого розслідування, аналізу всіх паперів, знайдених у затриманого, персонального розгляду справ. Не потрібно їх трактувати шаблонно» [2, Арк.11]. Окрема увага приділялася агітаторам: «Особи, які займаються агітацією за нелегальний перехід кордону, затримуються на підставі участі в акції, організованій ОУН, і притягаються до кримінальної відповідальності» [2, Арк. 8].

Після створення Карпатської Січі багато галицьких перебіжчиків влилося в її ряди. Польська влада швидко відреагувала на це. В інструкції прокурора Апеляційного Суду читаємо: «На основі донесень, які я отримав від окружних прокуратур, можна сказати, що зросли випадки, в яких особи, затримані при спробі нелегального переходу кордону на терени Закарпатської Русі, що намагалися перейти кордон з ціллю вступу до «українського легіону», створеного на Закарпатській Русі... «Український легіон» потрібно віднести до воєнізованих організацій... Тому затриманих потрібно судити за законом про загальний військовий обов'язок як польських громадян, які без згоди польського уряду вступають до військових організацій» [2, Арк. 13].

Польські власті неодноразово зверталися до чехословацького уряду з нотами протесту, у яких вимагали вплинути на уряд Карпатської України, який, на їх думку, сприяв поширенню антипольської пропаганди. Хустська влада здебільшого це заперечувала. Однак такі факти мали місце, і вони ускладнювали і без того нелегке становище молодій автономній країні. У нотах протесту польського посла перебіжчики польсько-чеського кордону фігурували як «українські терористи». 29 листопада 1938 р. до Праги надійшла нота протесту польського уряду, у якій вимагалось негайно повернути назад Костянтина Мельника, полковника Андрія Мельника, Михайла Бажазаславського, Євгена Кульчицького, Володимира Забавського і Степана Росоху. Названі особи, більшість з яких знайшла притулок у Карпатській Україні, розшукувалися польським урядом за участь у терористичному акті проти польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького [1, Ф. 4с/18. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 1]. Польський посол скаржився, що «між Польщею і ЧСР не можуть бути добрі взаємовідносини, коли Підкарпатська влада дає дозвіл побуту» названим особам. 24 листопада 1938 р. міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю. Ревай і директор поліції Ю. Білей вимагали від окружних урядів, «що кожний з наведених має бути забезпечений поліційним доглядом...», і що «згаданих треба уважати інтернованими» [1, Арк. 52].

14 грудня 1938 р. А. Волошин у телефонограмі до Президії ради міністрів у Празі повідомляв, що «протест польського посла ґрунтується на неправильних інформаціях» [1, Ф. 3. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 1]. А. Волошин переконував Прагу, що «ніяка протипольська пропаганда на території Підкарпатської Русі не ведеться, а протипольські настрої є викликувані виключно тим, що з Польщі переходять терористи, заосмотрені польською військовою зброєю та припасами. Само собою, що годі очікувати від населення, щоби за нищення свого маєтку та життя відчувало вдячність та приязнь до сусідньої Польщі» [1, Арк. 2]. Така відповідь А. Волошина не задовольнила польського посла, який 28 грудня 1938 р. направив другу ноту протесту [1, Спр. 12. Арк. 11].

У черговій ноті протесту польський уряд вимагав видати назад С. Юськіва, Т. Капустянського, А. Мельника і Г. Стефаніва. А. Волошин відповідав: «Д-ра Семена Юськіва в нас зовсім нема, а є то адвокат в Рахові і належить до тамошнього коша, як звичайний рядовик. Жодну функцію не виконує. Теофіла Капустянського і Андрія Мельника в нас нема і зовсім таких не знаємо. Гната Стефанова в нас нема. В Рахові просив о прийнятті до Січі, однак не був прийнятий, тому що не є нашим горожанином» [1, Спр. 66. Арк. 3]. Насправді Семен Юськів знаходився на території Закарпаття. Адвокат за фахом, він був одним із ініціаторів просвітянського руху в Рахові. Відзначався радикальними поглядами. Уважав себе послідовним націоналістом.

31 грудня 1938 р. А. Волошин наказав директору поліції Ю. Білею подати «до 24 годин писемний звіт, чи перебувають особи: Базанський Михайло, Хмельовський Александр, Демчук Дмитро, Фодчук Богдан, Равіч Дмитро, Врецьона Євген в Хусті зглядно на Підкарпатській Русі. Коли би перебували, відставте їх за границю, а о тім голосіть президію правительства» [1, Арк. 3]. Директор поліції Ю. Білей 2 січня 1939 р. повідомив А. Волошина, що «Михайло Бажанський, Александр Хмельовський, Дмитро Демчук, Богдан Фодчук, Дмитро Равіч і Євген Врецьона не є зголошені у тутешнього уряду. Досі не вдалося вислідити ані де перебувають, ані за їх діяльність» [1, Спр. 9. Арк. 2]. Директор поліції Карпатської України не міг не знати, що Є. Врецьона, більш відомий у Закарпатті як «інженер Волянський», входив до складу Генерального штабу Карпатської Січі. Його підпис знаходився на більшості свідоцтв, які видавалися січовикам, що пройшли відповідні курси військового навчання. Це стосується також М. Бажанського і О. Хмельовського.

Практично в кожному із щоденних звітів коменданта Львівського воєводства читаємо повідомлення про нелегальні переходи на терени Карпатської України [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 498. Арк. 8]. Аналіз документів дає підстави робити висновок, що найбільш частими такі переходи були в січні – на початку лютого 1939 р. Звичайно, не кожна спроба перейти кордон

була успішною, але, незважаючи на те, що польська прикордонна служба вже була готова до подібного перебігу подій, багато українців з Галичини все ж потрапило за Карпати. Польська поліція намагалася встановити імена українців, які вже встигли таємно перебратися в Карпатську Україну. Серед звітів львівського коменданта знаходимо інформацію польського агента, що «члени ОУН Л. Кознарський, В. Стахів, Є. Стахів знаходяться в Русі Закарпатській і є членами Січі» [1, Ф. 3. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 57]. Що стосується Є. Стахіва, то він був комендантом Карпатської Січі в Королеві.

об запобігти переходам кордону, у Галичині проводилися обшуки у громадян, які підозрювалися в агітації і допомозі перебіжчикам. Частіше вони приносили негативні результати, але все одно до підозрілих застосовували попередній арешт. Так, у с. Великий Виллок, що у повіті Сянок, з приводу підозри у допомозі втікачам було проведено лише 15 січня 1939 р. обшук в чотирьох українців. Обшук мав негативний результат. Затриманих направлено в розпорядження прокурора в Сянок [1, Арк. 160]. Такі акції проводились до середини березня 1939 р. У с. Нижня Тарнава 8 березня було затримано П. Мочка і Л. Клима, які займалися вербуванням молоді до Карпатської Січі. Пізніше затримали ще 15 чоловік, у яких вилучили 2 карабіни [1, Спр. 449. Арк. 35].

Продовжувалися випадки передачі українців полякам чеськими жандармами. В одному з документів зафіксовано: «29 грудня в Сяноку стало відомо, що українських втікачів на кордоні чехи відправляють до Межилаборця, де ті платять штраф, або відбувають арешт 1-2 дні, а потім їх направляють на польський кордон» [1, Спр. 498. Арк. 8]. Правда, серед чехів були й такі, які співчували українцям. У вищезазваному документі говориться, що один із жандармів радив їм, щоб у іншому випадку вони «голосилися в П. Лопати або В. Сушка, які живуть у Калінові (Словаччина – Авт.), і які направляють їх на терени Підкарпатської Русі» [1, Арк. 5].

У Польщі була введена жорстока цензура на переписку з Карпатською Україною. За листами нерідко всановлювали місцезнаходження і діяльність того чи іншого втікача до Закарпаття. Переглядалися всі листи, які направляли галичанам у Карпатську Україну, при цьому в тексті викреслювалися фрази, які мали найменш політичний підтекст. Так, 5 січня 1939 р. товариство «Просвіта» із с. Саяч Вишній Дрогобицького повіту вислало привітальну телеграму на ім'я А. Волошина, у якій бажали йому «веселих свят і успіхів у праці над будівництвом української держави». Дрогобицький віце-губернатор зконфіскував частину тексту від слів «і успіхів...» [1, Арк. 20]. А деяка кореспонденція взагалі затримувалася. Така доля спіткала лист С. Онидчака з Рудків, направлений до редакції «Нової свободи» [1, Арк. 72].

Але галицькі українці все ж уважно стежили за подіями на теренах Карпатської України. Насамперед завдяки галицькій періодиці, інколи –

завдяки листівкам і листам, які надходили звідти. Існували факти, коли втікачі до Карпатської України на кілька днів поверталися додому. У повідомленні Львівського воєводського коменданта від 11 січня 1939 р. читаємо: «31 грудня 1938 р. С. Пінчак, що виїхав на Закарпаття, був 2 дні у родичів у с. Должичі, пов. Санок, а потім повернувся в Яворник. Так само Д. Карлицький і С. Карлицький були кілька днів у с. Прилуки» [1, Арк. 38]. Ще одним джерелом інформації про події в Карпатській Україні для галицьких українців стали окремі невеликі за обсягом видання, присвячені історії і культурі Закарпаття, які почали масово з'являтися у Львові наприкінці 1938 – на початку 1939 рр.

Проте, безперечно, найбільше занепокоєння у польської влади викликали безперервні нелегальні переходи польсько-чеського кордону. Сьогодні важко встановити точну цифру перебіжчиків. Аналіз документів Апеляційного Суду лише одного Львівського воєводства показує, що в грудні 1938 р. польськими поліційними органами було встановлено імена 35-ти галичан, які втекли до Карпатської України, у січні 1939 р. – понад 80 [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 498. Арк. 12-110]. А були ще випадки нелегальних переходів, які не фіксувалися. Остання спроба переходу кордону у звітах коменданта львівського воєводства датується 10 березня 1939 р. [1, Ф. 3. Оп. 1. Спр. 499. Арк. 50].

Цікаво, що судові процеси над перебіжчиками польсько-чеського кордону не припинялися після трагедії Карпатської України. Відлунням карпатоукраїнських подій стали нові арешти і судові процеси, які відбулися в Галичині. Наприкінці березня 1939 р. були арешти серед тих небагатьох січовиків, які після трагедії Карпатської України повернулися до Польщі. Так, 25 березня у с. Соколики повіту Турка було затримано трьох українців, які свого часу нелегально перейшли польсько-чеський кордон [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 499. Арк. 128]. Судовим процесам передувало тривале розслідування. Затриманим А. Хоміюсяку, Б. Прокопу і М. Левицькому вирок було оголошено лише 28 квітня 1939 р. [2, Спр. 1095. Арк. 2, 6]. У фондах ЦДІА у Львові зберігаються листи прокурора окружного суду в Бережанах до прокурора Апеляційного Суду у Львові про хід слідства, зміст допитів і сам вирок. Щодо арештантів застосовувалися три види покарання: ув'язнення, втрата громадянських прав, поліційний нагляд [2, Арк. 8]. Ув'язнювали зазвичай на термін від півроку до восьми. Серед вироків трапляються такі: агітація за перехід кордону, надання допомоги при переході кордону, спроби переходу кордону, нелегальне перебування на території Карпатської України [2, Арк. 2]. У списку засуджених з 1 квітня по 30 червня 1939 р. за приналежність до ОУН, складеному в прокуратурі Апеляційного Суду у Львові, знаходимо імена 24 українців, вироків яких пов'язані з нелегальними переходами польсько-чеського кордону. [2, Арк. 2-21]. Даючи оцінку Карпатській Січі, П. Стерчо відзначив, що в її розбудові «наші брати з

Галичини, Буковини, Волині, Холмщини й Лемківщини, зокрема члени ОУН, були важливим фактором» [26, с. 98].

Уже після поразки Карпатської України 16 березня 1939 р. угорські частини вийшли на польський кордон в районі Бескида, а 19 березня відбулося братання угорських і польських військових сил біля Сянок і Ворохти [3, 1939, 17 березня]. Угорські літаки під час агресії розкидували біля польського кордону «привітальні листівки», які закінчувалися словами: «Завжди хай живе Польща і Угорщина» [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 499. Арк. 99]. Українські політичні партії, які мали своїх представників у польському сенаті, намагалися подати свій голос у захист Карпатської України. 17 березня 1939 р. сенатор Творднян (УНДО) від імені УПР спробував зробити заяву щодо подій у Карпатській Україні, але «промовцеві відібрали голос» [3, 1939, 19 березня]. Після падіння Карпатської України по всій Галичині проходили жалобні богослужіння. 18 березня у Соборі Святого Юра у Львові відбувся молебень за загиблими січовиками, на якому були присутні близько 400 чоловік. Після закінчення відбувся мітинг під гаслами «Геть з мадярами», «Геть з поляками». Демонстрантів розігнала поліція [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 499. Арк. 89]. Про ці заходи повідомляв у своєму звіті окружний прокурор Станіслава від 18 квітня 1939 р. [2, Спр. 879. Арк. 177]. 25 березня львівські газети опублікували спільну заяву провідних легальних українських партій Галичини під назвою «Українці», у якій засудили окупацію Карпатської України Угорщиною [3, 1939, 25 березня].

Отже, українці Східної Галичини з великим ентузіазмом зустріли звістку про надання Закарпаттю автономних прав, а згодом проголошення незалежної Карпато-Української держави. Їх підтримка національно-визвольних змагань закарпатських українців вилилась у численні демонстрації та акції протесту проти експансіоністських планів Польщі й Угорщини створити спільний кордон. Галичани розуміли, що спільний кордон можливий тільки в результаті ліквідації Карпатської України. Неодноразово звучали вимоги українських депутатів у польському Сеймі щодо надання Галичині аналогічної автономії. Демонстрації, які відбулися у Львові, Буську та інших містах Галичини, були ініційовані як ОУН, так і легальними партіями Галичини, зокрема УНДО. Підтримала Карпатську Україну Греко-католицька церква Галичини в особі митрополита Андрея Шептицького. Галичани значною мірою спричинилися до організації різноманітної фінансової та моральної підтримки, забезпечення Карпатської України потрібними фахівцями. Починаючи з жовтня 1938 р. почалися масові нелегальні переходи польсько-чеського кордону юнаками і дівчатами Галичини в Карпатську Україну. Здебільшого вони носили стихійний характер. ОУН та її Провід займали нечітку позицію щодо необхідності переходу кордону. Переходячи кордон, галицькі українці піддавалися великій небезпеці. Їх могли затримати польські прикордонники, або

повернути назад чехословацькі. У будь-якому випадку галицька молодь опинялася перед польським судом. Архівні документи свідчать, що польський уряд уважно стежив за перебігом подій, був у курсі справ, нерідко звертаючись до уряду Чехословаччини з нотами протесту. У переважній більшості випадків українська влада заявляла, що польські ноти не відповідають дійсності й не мають під собою ніякого ґрунту. Влада Чехословаччини неоднозначно ставилася до перебіжчиків кордону. Мали місце як прихильне ставлення, так і видача галичан полякам. Переважна більшість галицьких українців активно включилися в розбудову Карпатської України, вступали до лав Карпатської Січі. Нелегальні переходи кордону тривали аж до початку березня 1939 р., а судові процеси в Польщі над перебіжчиками мали місце протягом квітня-червня.

Список використаних джерел

Архіви

1. Державний архів Закарпатської області. Ф. 3. Президія уряду Карпатської України. Ф. 4с/18. Міністерство внутрішніх справ Карпатської України. Ф. 17. Президія Міністерства внутрішніх справ Карпатської України. Ф. 1148. Центральна рада в Хусті.

2. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 205. Прокурор Апеляційного суду у Львові.

Періодика

3. Діло (Львів). 1938.
4. Жіноча доля (Львів). 1939.
5. На переломі (Львів). 1939.
6. Неділя (Львів). 1939.
7. Нова свобода (Хуст). 1938-1939.

Опубліковані документи

8. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали. 1899-1944 / Гол. ред. А. Кравчук. Т. II. Церква і суспільне питання. Кн. 2. Пастирське вчення та діяльність. Львів: Видавництво отців василіян «Місіонер», 1999. 1096 с.

9. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади / відп. ред. Я. Лялька. Книга 1. Львів: Просвіта, 1993. 800 с.

Література

10. Васирина Н. Карпатська Україна в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни. Нове бачення подій. Ужгород: Карпати, 2008. 224 с.

11. Вегеш М. Угорський і польський терор у Карпатській Україні. Карпатська Україна – незалежна держава: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України. Ужгород, 2019. С. 186-210.

12. Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Карпати, 2004. 432 с.
13. Вегеш М., Віднянський С. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939). Київ – Ужгород, 1998. 257 с.
14. Вегеш М., Греченюк Н. (2003). Національно-визвольні змагання українців Східної Галичини і Закарпаття в 1918-1950 рр. ХХ ст. Ужгород, 2003. 195 с.
15. Вегеш М., Токар М. Вершина духу. До 80-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород: Карпати, 2018. 324 с.
16. Віднянський С. Карпатська Україна як етап українського державотворення // Український історичний журнал. 2019. № 2. С. 67-93.
17. Вінч М. Одноденна держава: свідчення англійського очевидця про події Карпатської України. Київ: Темпора, 2012. 328 с.
18. Гоменюк І. Провісники Другої світової. Прикордонні конфлікти в Центрально-Східній Європі. Від розпаду імперій до Гляйвіцької провокації, Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 352 с.
19. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. 516 с.
20. Домбровський Д. Польща і Закарпаття. 1938-1939. Київ: Темпора, 2012. 392 с.
21. Єфремів С. Бої на Карпатській Україні, 14-15 березня 1939 року. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2019. 96 с.
22. Мірчук П. Карпатська Україна (витяг з Нарису історії ОУН, 1920-1939 роки). Київ, 2009. 87 с.
23. Пагіря О. Події 13-14 березня 1939 р. в Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт // Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України. Ужгород, 2019. С. 21-37.
24. Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України: науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2010. 152 с.
25. Пирович В. Діяльність Зенона Коссака-Гарнавського в Карпатській Україні // Carpatica – Карпатика. 2001. Випуск 7. С. 242–251.
26. Стерчо П. Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Торонто: Наукове товариство ім. Тараса Шевченка, 1965. 288 с.
27. Федина В. Полковник Михайло Колодзінський-Гузар – борець за незалежність Карпатської України // Науковий збірник Товариства Просвіта в Ужгороді. Випуск IV (XVIII). Ужгород, 2000. С. 93–96 .
28. Федина В. Михайло Колодзінський-Гузар і Карпатська Україна // Carpatica – Карпатика. 2001. Випуск. 7. С.223–241.

29. Шандор В. Спомини. Том 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда» – Карпатський Союз, Інк., Нью-Йорк, Н.Й., 1996. 388 с.

REFERENCES

10. Vasylyna, N. (2008). *Karpatska Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh naperedodni Druhoi svitovoi viiny. Nove bachennia podii [Carpathian Ukraine in international relations on the eve of World War II. A new vision of events]*. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].

11. Vehesh, M (2019). Uhorskyi i polskyi teror u Karpatskii Ukraini [Hungarian and Polish terror in the Carpathian Ukraine]. *Ukraina – nezalezhna derzhava. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 80-richchii proholoshennia nezalezhnosti Karpatskoi Ukrainy – Carpathian Ukraine – an independent state. Materials of the International Scientific Conference on the 80th Anniversary of the Declaration of Independence of Carpathian Ukraine, 186-210* [in Ukrainian].

12. Vehesh, M. (2004). *Karpatska Ukraina. Dokumenty i fakty [Carpathian Ukraine. Documents and facts]*. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].

13. Vehesh, M., Vidnianskyi, S. (1998). *Krainy Tsentralno-Skhidnoi Yevropy ta ukrainske pytannia (1918–1939) [Central and Eastern European Countries and the Ukrainian Question (1918-1939)]*, Kyiv – Uzhhorod [in Ukrainian].

14. Vehesh, M., Hrecheniuk, N. (2003). *Natsionalno-vyzvolni zmahannia ukraintsiv Skhidnoi Halychyny i Zakarpattia v 1918-1950 rr. XX st. [National liberation competitions of Ukrainians in Eastern Galicia and Transcarpathia in 1918-1950]*. Uzhhorod [in Ukrainian].

15. Vehesh, M., Tokar M. (2018). *Vershyna dukhu. Do 80-richchia proholoshennia derzhavnoi nezalezhnosti Karpatskoi Ukrainy [Top of mind. To the 80th anniversary of the declaration of independence of Carpathian Ukraine]*. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].

16. Vidnianskyi, S (2019). Karpatska Ukraina yak etap ukrainskoho derzhavotvorennia [Carpathian Ukraine as a stage of Ukrainian state-building], *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 67-93. [in Ukrainian].

17. Vinch, M. (2012). *Odnodenna derzhava: svidchennia anhliiskoho ochevydtsia pro podii Karpatskoi Ukrainy [One Day State: Testimony from an English eyewitness about the events of the Carpathian Ukraine]*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

18. Homeniuk, I. (2017). *Provisnyky Druhoi svitovoi. Prykordonni konflikty v Tsentralno-Skhidnii Yevropi. Vid rozpadu imperii do Hliaivitskoi provokatsii [The harbinger of the Second World War. Border conflicts in Central*

and Eastern Europe. From the collapse of empires to Gliwice provocation]. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian].

19. Hrendzha-Donskyi, V. (2002). *Shchastia i hore Karpatskoi Ukrainy: Shchodennyk. Moi spohady [Happiness and Sorrow of Carpathian Ukraine: Diary. My memories]*. Uzhhorod: VAT «Vydavnytstvo «Zakarpattia» [in Ukrainian].

20. Dombrovskyi, D. (2012). *Polshcha i Zakarpattia. 1938-1939 [Poland and Transcarpathia. 1938-1939]*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

21. Iefremiv, S. (2019). *Boi na Karpatskii Ukraini, 14-15 bereznia 1939 roku [Fights in Carpathian Ukraine, March 14-15, 1939]*. Ivano-Frankivsk: «Lileia-NV» [in Ukrainian].

22. Mirchuk, P. (2009). *Karpatska Ukraina (vytiah z Narysu istorii OUN, 1920-1939 roky) [Carpathian Ukraine (excerpt from OUN history sketch, 1920-1939)]*. Kyiv [in Ukrainian].

23. Pahiria, O (2019). *Podii 13-14 bereznia 1939 r. v Khusti: putch, povstannia chy zbroynyi konflikt [The events of March 13-14, 1939 in Khust: coup, rebellion or armed conflict]*. *Karpatska Ukraina – nezalezhna derzhava. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 80-richchiiu proholoshennia nezalezhnosti Karpatskoi Ukrainy – Carpathian Ukraine – an independent state. Materials of the International Scientific Conference on the 80th Anniversary of the Declaration of Independence of Carpathian Ukraine, 21-37.* [in Ukrainian].

24. Pahiria, O. (2010). *Karpatska Sich: viiskove formuvannia Karpatskoi Ukrainy: naukovo-populiarne vydannia [Carpathian Sich: Military Formation of Carpathian Ukraine: Popular Science Edition]*, Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

25. Pyrovych, V. (2001). *Diialnist Zenona Kossaka-Tarnavskoho v Karpatskii Ukraini [The activity of Zenon Kossak-Tranavsky in Carpathian Ukraine]*, *Carpatica – Karpatyka*, 7, 242–251 [in Ukrainian].

26. Stercho, P. (1965). *Karpato-Ukrainska derzhava: Z istorii vyzvolnoi borotby karpatskykh ukraintsiv u 1919–1939 rokakh [Carpatho-Ukrainian State: From the History of the Carpathian Ukrainian Liberation Struggle in 1919–1939]*. Toronto: Naukove tovarystvo im. Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

27. Fedyna, V. (2000). *Polkovnyk Mykhailo Kolodzinskyi-Huzar – borets za nezalezhnist Karpatskoi Ukrainy [Colonel Mykhailo Kolodzinsky-Huzar – a fighter for independence of Carpathian Ukraine]*. *Naukovyi zbirnyk Tovarystva Prosvita v Uzhhorodi – Scientific collection of the Prosvita Society in Uzhgorod*, IV(XVIII), S.93–96 [in Ukrainian].

28. Fedyna, V. (2001). *Mykhailo Kolodzinskyi-Huzar i Karpatska Ukraina [Mykhailo Kolodzinsky-Huzar and Carpathian Ukraine]*. *Carpatica – Karpatyka*, Vyp.7, S.223–241 [in Ukrainian].

29. Shandor, V. (1996). *Spomyny, Tom 1, Karpatska Ukraina, 1938-1939 [Memories, Volume 1, Carpathian Ukraine, 1938-1939]*. Uzhhorod: MPP «Hrazhda» – Karpatskyi Soiuz, Ink., Niu-York, N.I. [in Ukrainian].